

بررسی حقوقی رویکرد فمینیسم بر جوامع غربی و جامعه اسلامی

میلاذ روحانی^۱

علی‌ناز لطفی میگلی^۲

چیکده:

جنبش زنان در ابتدای قرن بیستم، با تلاش بانوان برای داشتن حق رأی آغاز شد و پس از چند سال تلاش، موفق به اخذ این حق برای آن‌ها در اکثر کشورها گردید. پس از آن گروه‌های فمینیستی با ارایه درخواست‌های بیشتر از جمله حقوق برابر با مردان در موقعیت‌های شغلی مشابه، داشتن پست‌های مدیریتی و مانند آن نهایتاً در بسیاری از کشورها به دلیل فشار فمینیستی، قوانینی به تصویب رسید که موجب از بین رفتن بسیاری از تفاوت‌ها شد؛ اما امروزه در ایران این جنبش با خروج از مسیر اصلی ابتدایی و بدون علم و آگاهی لازم سعی در اثر گذاری بر بانوان و القای برتری امتیازات مردان نسبت به زنان را دارد؛ حال آن‌که در کشور ما قوانین حاکم در اکثر موارد جز موارد خاص برای احقاق حق همه افراد اعم از زن و مرد به صورت یکسان اجرا می‌شوند و نیز بعضی از ماده قانون‌های قوانین عمومی و هم‌چنین برخی از قوانین اختصاصی در حمایت از حقوق بانوان و جهت منع تبعیض علیه زنان تصویب شده‌اند. این مقاله با نگاهی بر فلسفه فمینیسم و مروری بر قوانین ایران به بررسی عواقب و معایب به تساوی کشاندن حقوق بانوان و آقایان در قوانین ایران، چون حذف یا محدود شدن مهریه، طرفینی شدن نفقه، به رسمیت نشناختن حق حبس، طرفینی شدن نفقه فرزند و ... می‌پردازد.

کلید واژه: حقوق، فمینیسم، قوانین اساسی، حقوق مدنی، خانواده.

^۱ دانشجوی کارشناسی حقوق و کارشناسی ارشد روان‌شناسی، نویسنده مسئول: milad.rohani16@gmail.com

^۲ دکترای تخصصی تاریخ اسلام

مقدمه

فمینیسم؛ گستره‌ای از جنبش‌های سیاسی، ایدئولوژیکی و اجتماعی است که با شعار برقراری و دستیابی به حقوق برابر و تساوی جنسیتی در مسائل گوناگون اجتماعی، اقتصادی، سیاسی زنان مطرح شد و از موضوعاتی است که در یکصد سال گذشته با ورود به جامعه ایران موجب بروز مشکلات عدیده‌ای برای افراد، جامعه و خانواده‌ها شده است. در این خصوص گروهی به دنبال تساوی حقوق بانوان، و گروهی مخالف این امر هستند و گروهی نیز میانه روی پیشه کرده و حد وسط گرایش دارند. با توجه به اهمیت موضوع در این خصوص مقالات، کتاب‌ها، سخنرانی‌ها و نشست‌های زیادی برگزار شده و تحقیقات زیادی انجام گرفته است.

هدف از پژوهش حاضر نیز ضمن تحلیل حقوقی کم و کیف اهداف و تأثیرات ایدئولوژی فمینیسم مغرب زمین در جامعه، بررسی حقوق و ارزش بانوان در اسلام و قوانین ایران است. این پژوهش از نوع تحلیلی-تبیینی بوده و از روش کتابخانه‌ای بهره برده است.

تعریف فمینیسم (feminism) و تاریخچه آن

دانشنامه آزاد فارسی^۱ فمینیسم را به عنوان رهیافتی نسبت به زندگی اجتماعی، فلسفه و اخلاق که می‌خواهد عقاید متعصبانه دربارهٔ زیردست شمردن زنان یا خوار شمردن تجربه و کاردانی ویژهٔ آنان را اصلاح کند؛ تعریف کرده است. در فرهنگستان زبان و ادبیات فارسی^۲ این واژه به عنوان رویکردی که بر ارزش زن و نقش زنان در زندگی اجتماعی تأکید می‌ورزد و آینده‌ای را در نظر دارد که در آن موانع مشارکت کامل زنان در جامعه برچیده خواهد شد؛ بیان شده است.

به طور کلی و به زبان ساده فمینیسم یک جنبش اجتماعی و سیاسی است که مدافع حقوق زنان بر اساس برابری جنسیت است. تفاوت‌های بیولوژیکی بین دو جنس را انکار نمی‌کند، بلکه خواهان برابری در فرصت‌هاست. همه چیز از عرصه‌های اجتماعی و سیاسی گرفته تا اقتصادی را پوشش می‌دهد. در واقع، کمپین‌های فمینیستی و مبارزات فمینیستی قرن بیستم در تلاش برای دستیابی به حق رأی، مالکیت، کار و تحصیل برای بانوان بود.

از منظر تاریخی طرح نظریه برابری زن و مرد به قرن هفدهم بازمی‌گردد و برخی نخستین فمینیست را «آن براد استریت»^۳ می‌دانند کسی که «آبیگالی آدامز»^۴ همسر «جان آدامز»^۵ از رهبران جنگ‌های استقلال آمریکا، را ادامه دهنده راه او می‌خوانند و برخی نیز سابقه این نهضت را به انقلاب سال ۱۶۸۹ انگلیس بازمی‌گردانند، اما در اصل این حرکت در دوران انقلاب فرانسه شکل گرفت؛ حرکتی که از

^۱ دانشنامه دانش‌گستر نام دانشنامه‌ای ۱۸ جلدی است که توسط موسسه علمی-فرهنگی دانش‌گستر تدوین شده است هدفش روزآمد کردن و تکمیل دایره‌المعارف فارسی بود. تدوین این دانشنامه ۸ سال به طول انجامید. تعداد مدخل‌های اصلی این دانشنامه ۵۹ هزار است که ۶۰ درصد از این مجموعه از منابع خارجی ترجمه شده است که شامل ۳۶ هزار مدخل است و ۴۰ درصد از آن که حوزه‌های ایران و اسلام را در بر می‌گیرد، این دانشنامه توسط مؤلفین داخلی و زیر نظر علی رامین، کامران فانی و محمدعلی سادات تهیه و تدوین شده است.

^۲ فرهنگستان زبان و ادب فارسی یکی از چهار فرهنگستان ایران است که حوزه‌های علمی، ادبی و هنری گوناگون را در ایران و قلمرو زبان فارسی از جنبه‌های موضوعی مختلف پوشش می‌دهد. این فرهنگستان به زبان و ادبیات فارسی می‌پردازد. ریاست فرهنگستان را اکنون غلامعلی حداد عادل برعهده دارد. ^۳ آن براد استریت در سال ۱۶۱۲ در انگلستان متولد شد. او یکی از نویسندگان و اولین شاعران برجسته تاریخ آمریکا به‌شمار می‌آید.

^۴ آبیگیل آدامز انگلیسی (Abigail Adams؛ ۲۲ نوامبر ۱۷۴۴ - ۲۸ اکتبر ۱۸۱۸) همسر جان آدامز، دومین رئیس‌جمهور ایالات متحده آمریکا، دومین بانوی اول ایالات متحده و مادر جان کوئینسی آدامز، ششمین رئیس‌جمهور ایالات متحده آمریکا بود.

^۵ جان آدامز به انگلیسی (John Adams؛ ۳۰ اکتبر ۱۷۳۵ - ۴ ژوئیه ۱۸۲۶)، دومین رئیس‌جمهور ایالات متحده آمریکا است. دوران ریاست جمهوری جان آدامز در ایالات متحده بین سال‌های ۱۷۹۷ تا ۱۸۰۱ میلادی بود.

قرن هفدهم میلادی به نام حقوق فطری و طبیعی بشر آغاز شد و در قرن هجدهم در فرانسه به ثمر نشست. ولی نهضت زنان، در معنای دقیق آن، در قرن نوزدهم در فرانسه گسترش یافت و نام فرانسوی (feminism) را به خود گرفت (معاونت ۱.۱، ۱۳۷۷: ۷).

در آغاز چنین فمینیسمی در واقع نوعی اعتراض به مردسالاری آشکار حاکم بر اعلامیه حقوق بشر بود. زیرا این اعلامیه حقی برای زنان در نظر نگرفته بود. فمینیسم به عنوان یک نهضت سیاسی در سال ۱۸۴۸ با نام نهضت «سیکافالز» در آمریکا مطرح شد. در همین سال نخستین منشور دفاع از حقوق زنان در آمریکا اعلام گردید.

ورود فمینیسم^۱ به سیاست

در اصل خاستگاه فمینیسم در ابتدا در فرانسه و هلند بود و در حال حاضر ایسلند به عنوان برترین کشور فمینیسم دنیا شناخته می شود. اما دلیل اصلی حمایت برخی دولت ها از فمینیسم چه بود؟

در جنگ جهانی دوم با اعزام مردان به میدان نبرد، برخی از کشورها از جمله ایالات متحده با کمبود نیروی کار مواجه شدند و با توجه به اینکه زن ها در مقایسه با مردان دستمزد کمتری داشتند؛ بهترین انتخاب برای جایگزینی نیروی کار در دوران جنگ و در چرخه اقتصاد بودند. اما در آن زمان اشتغال بانوان بیرون از خانه چندان خوشایند جامعه نبود و تحت فشار قرار دادن بانوان نیز می توانست مشکلاتی نظیر اعتراضات اجتماعی و در نتیجه آن توقف بیشتر بعضی فعالیت های اقتصادی و حتی رها کردن میدان جنگ توسط مردان به قصد بازگشت و حمایت از بانوان را به دنبال داشته باشد. بنابراین در سال ۱۹۴۳ و در دوران جنگ جهانی دوم، پوستری با هدف تقویت روحیه کار در ایالات متحده منتشر شد که زنی را با لباس آبی و سربند قرمز نشان می داد که بالای سر او این عبارت به چشم می خورد: «می توانیم انجامش دهیم!». این پوستر که در ابتدا چندان مورد توجه قرار نگرفت، اما بعد ها به عنوان نماد فمینیسم و منبعی الهام بخش برای زنان شناخته شد. شخصیتی که در آن پوستر به نمایش گذاشته شده بود نیز، بعنوان نماد یک زنی قوی که در صنایع نظامی کار می کند شناسانده شد و دولت با کمک و حمایت از آن و شعار برقراری و دستیابی به حقوق برابر جنسیتی در مسائل سیاسی، اجتماعی و اقتصادی، زنان را با میل خودشان به چرخه اقتصاد و بازار کار کشاند. (دوبوار، ۱۹۴۹/۲/۱۴۰۲ ش: ۱۰۲۵)؛ (آندره، ۱۳۸۳: ۲۵).

فمینیسم در ایران

نسل اول جنبش های روشن فکری در ایران، جنبشی بود که ایده های تازه را از نیمه سده نوزدهم تا اوایل سده بیستم به جامعه سنتی ایران آورد. در طول حکمرانی قاجاریان، و به ویژه بعد از شکست ایران در جنگ ایران و روسیه (۱۸۲۸ - ۱۸۲۶) از امپراتوری روسیه، دگرگونی های فرهنگی منجر به شکل گیری ایده های تازه در میان طبقه تحصیل کرده ایران گردید. این هزیمت نظامی، فرماندهان قاجاری را تشویق کرد به عقب ماندگی های ایران نائل آیند. تأسیس دارالفنون، نخستین دانشگاه مدرن در ایران و ورود

^۱ فمینیسم، لغتی فرانسوی است و فرانسه اولین خاستگاه این جنبش است. جنبش زنان، در دنیای معاصر غرب، در قرن نوزدهم شکل گرفت. این واژه در سال ۱۸۳۷ میلادی، وارد واژگان فرهنگی و اجتماعی فرانسه شد. البته تاریخ رسمی این جریان را باید در دوره تاریخ ۱۶۳۰م، جستجو کرد؛ ولی نوشته های فمینیستی از سال ۱۷۸۰م، به صورت جمعی ارایه گردید.

استادان خارجی، منجر به ورود اندیشه‌های متفاوت به ایران شد، که با نخستین نشانه‌های جنبش‌های اجتماعی همراه گردید. گرایش ایرانیان به فمینیسم نیز، پس از انقلاب مشروطه بر اثر افزایش بیش از پیش ارتباط ایرانیان با دنیای غرب آغاز و با اقبال روشنفکران و دولت‌های پس از مشروطه به افکار غرب گسترش یافت.

در نیمه دوم دوره قاجاریه، با خیزش‌های اجتماعی متعددی مواجه هستیم که نهضت تنباکو و انقلاب مشروطه از بارزترین آنان می‌باشند. در این جنبش‌ها، زنان پایه‌پای مردان وارد صحنه اجتماع و سیاست شدند. نتیجه این مشارکت‌های سیاسی، روشن شدن نگرش بانوان در مورد حقوق اسلامی خویش بود. از این رو، مطالبات دینی برای احقاق حقوق شرعی و شکستن قالب مردسالاری، در میان آنان بالا گرفت. به این ترتیب، رعایت موازین شرعی در مورد بانوان، از حیطة خانواده‌های طبقه بالای فرهنگی جامعه به عموم مردم نیز سرایت کرد.

در همین دوران، با پیدایش فرقه‌هایی نظیر بابیه^۱ و بهائیه^۲ تحولی در نقش زنان بر اساس مدل غرب، اما در لوای نوعی بدعت مذهبی آغاز گردید. آن‌ها با نادیده گرفتن ارزش‌ها، سعی در ترویج بی‌حجابی، آزادی‌های بی‌قید و شرط و اشاعه دیگر رسوم غربی، برای زنان را داشتند؛ اما با سرکوب این فرقه‌ها؛ به دلیل فتنه‌های سیاسی که برانگیختند، اصلاحات ساینده نیز به محاق رفت. برجسته‌ترین زنی که در جنبش «باب» شرکت کرده و از وی پیروی نموده است، زرین تاج قزوینی ملقب به «قره‌العین» است. وی در کنگره‌ای که از سوی بهائیان در دشت «به دشت» تشکیل شد، با آرایش تمام حجاب خود را به کناری گذاشت و حکم بر بی‌تکلیفی داد. استدلال وی این بود که با وجود «باب»، دیانت اسلام منسوخ شده و حکم بر بی‌تکلیفی است. حرکت قره‌العین از سوی دیگر زنان مسلک بابیه و بهائیه دنبال شد و در دوران مشروطه به صورت بارزتری ادامه یافت. از دیگر زنانی که در جنبش «بابیان» نقش توزیع‌کنندگی ایفاء کردند، می‌توان از خانم بزرگ، بی‌بی خانم استرآبادی، صدیقه دولت‌آبادی، خواهر میرزا یحیی دولت‌آبادی و نیز شاعرهای که خواهر ملاحسین بشرویه بود، نام برد (تیموری، ۱۳۶۱: ۷۲)؛ (خسروپناه، ۱۳۸۱: ۲۶).

با وجود این در قرن بیستم با انقلاب مشروطه انجمن‌های سری زیادی در ایران به وجود آمدند، که به طور مخفیانه فعالیت داشتند و در تلاش برای اخذ حقوق بانوان در حوزه قوانین یا آموزش و پرورش، یا به دست آوردن موقعیت‌های اجتماعی و سیاسی، فرصت‌ها و امکانات دیگر.. سال‌ها بعد با تشکیل مجلس سازمان‌ها و انجمن‌هایی تأسیس شدند که به صورت رسمی و قانونی به حمایت از حقوق زنان می‌پرداختند و در عصر حاضر نیز مورد حمایت دولت هستند. انجمن‌هایی مانند شورای فرهنگی اجتماعی زنان و خانواده که تحت حمایت مستقیم شورای عالی انقلاب فرهنگی فعالیت دارند. (اکشلال، ۱۹۹۴: ۳۴۶).

۱ بابیه، فرقه‌ای مذهبی که در نیمه دوم سده ۱۳ق/۱۹م به دست (سیدعلی محمد شیرازی) (محرم ۱۲۳۵- شعبان ۱۲۶۶/نوامبر ۱۸۱۹- ژوئیه ۱۸۵۰) در ایران پدید آمد. علی‌محمد شیرازی که در آغاز خود را «باب» امام غایب می‌دانست- و مریدانش به همین سبب بابیه نامیده شده‌اند- پس از چندی، خود را حجت و مهدی موعود خواند و آنگاه شریعتی نونهاد و سخنانی گفت و نوشت که بی‌شباهت به دعوی الوهیت نیست (احمد کسروی، بهایی‌گری، ۱۳۲۲ش: ۱۲).

۲ بهائیت فرقه‌ای دینی منشعب از آیین بابی است، که در سده ۱۳ق/۱۹م به دست حسینعلی نوری ملقب به بهاءالله، از پیروان سید علی محمد شیرازی، مؤسس بابیه پدید آمد. حسینعلی در ۲ محرم ۱۲۳۳ ق/۱۲ نوامبر ۱۸۱۷م در تهران متولد شد. پدرش میرزا عباس نوری، ملقب به میرزا بزرگ، از منشیان و مستوفیان خوش نویس عصر محمد شاه قاجار، و در کرمان، تهران و قزوین، وزیر، پیشکار و معلم برخی از شاه زادگان و مورد توجه و علاقه قائم مقام بود. و چند نامه از او به میرزا بزرگ در دست است (دانشنامه جهان اسلام، جلد یک: ۲۲۰۶).

نقد دیدگاه های فمینیسم از منظر اسلام

از محوری ترین آرمان های فمینیسم، اصل برابری کامل و یکنواخت، به دور از هرگونه تفاوت بین حقوق زنان و مردان است. پیشگامان این نهضت، آزادی زن، تساوی حقوق او را با مرد، مکمل و متمم حقوق دانسته، مدعی هستند که بدون تامین آزادی زن و تساوی حقوق او با مرد، سخن از آزادی و حقوق بشر بی معناست. آن ها همه مشکلات خانوادگی را ناشی از عدم آزادی زن و عدم تساوی حقوق او با مرد می دانند و این در حالی است که اسلام احیا کننده حقوق زن است و گام های بلندی در این راستا برداشته است، ولی هرگز به نام احیای زن به عنوان انسان و شریک مرد در انسانیت و حقوق انسانی، زن بودن زن، و مرد بودن مرد را به فراموشی نسپرده است. اسلام برای زنان و مردان در برخی حقوق، وظایف، مجازات ها و تفاوت هایی را قایل شده است که از نظر فمینیسم علت این امر نگاه تحقیرآمیزی است که در این دین نسبت به زن وجود دارد (بهشتی، ۱۳۸۵: ۷۳) شهید مطهری در جواب می نویسد: "اصلی که در این استدلال به کار رفته، این است که لازمه برابری زن و مرد، حیثیت و شرافت انسانی، یکسانی، یکنواختی و تشابه آنها در حقوق است" (مطهری، ۱۳۷۵: ص ۱۱۱).

از نظر اسلام؛ خانواده و سلامت آن، تأثیر زیادی در پیشرفت جامعه داشته، در اداره کشور و انسانیت منشا خیراتی عظیم است. قرآن کریم به عنوان برترین نسخه زندگی و عالی ترین راهنمای بشر برای دستیابی به حیات طیبه، بخش عظیمی از آیات را به تنظیم و تعدیل روابط اعضای خانواده، حقوق و وظایف همسران و فرزندان اختصاص داده و در نگاهی کلی تمامی احکام و دستورات اسلام به نوعی ناظر بر صیانت از خانواده است. در نظام ارزشی اسلام، برقراری رابطه محبت آمیز بین مسلمانان پیوسته مورد تاکید قرار گرفته است. این توصیه ها در خانواده و نسبت به نزدیکان شکل موکدتری به خود گرفته تا علاوه بر پیوند، رشته محبت زن و شوهر با یکدیگر، زیر بنای استحکام خانواده قرار گیرد. علاوه بر رابطه عاطفی زوجین، ارتباط عاطفی والدین و فرزندان با یکدیگر نیز مورد توجه است؛ به گونه ای که بوسیدن فرزند توسط پدر و مادر باعث افزایش درجات آنها در بهشت می شود و از سوی دیگر، نگاه محبت آمیز فرزند به پدر و مادر را عبادت می داند (حرعاملی، ۱۳۴۷، ج ۲۱: ۴۸۵).

فمینیسم در ایران امروز

فمینیسم در تلاش برای دفاع از حقوق زنان بر اساس برابری جنسیتی است و تفاوت های بیولوژیکی را انکار نمی کند، بلکه خواهان برابری در فرصت هاست و همه چیز از عرصه های سیاسی، اجتماعی گرفته تا اقتصادی را پوشش می دهد و بر این باور است که با زنان به صورت منصفانه ای برخورد نمی شود. تلاش های آن برای تغییر این وضعیت؛ شامل مبارزه با کلیشه های جنسیتی و تلاش برای فراهم آوردن موقعیت تحصیلی و شغلی برابر با مردان است.

با وجود این، به نظر می رسد جریان اجتماعی فمینیستی که امروزه در کشورمان شاهد آن هستیم، با سبک شمردن ارزش ها، بیشتر به دنبال فرهنگ غرب است و اساس و بنیان خانواده و نظام اجتماعی را هدف گرفته است. فرآیندی که موجب نادیده گرفتن ارزش های خانوادگی، اجتماعی، اصول اخلاقی و سنت است. با نگاه عمیق تر، فمینیسم نه با هدف برابری حقوق زنان، بلکه بیشتر با هدف برتری

جویی در جامعه همراه شده و ادامه آن نتیجه‌ای جز مرد ستیزی نخواهد داشت. این جریان در میان دختران نوجوان و کم سن و سال نیز نفوذ کرده و با تغییر نگرش آن‌ها بر حقوق خود، جامعه و حتی افراد ذکور خانواده شان منجر به نوعی بی اعتمادی بر خانواده، زندگی مشترک و ازدواج گردیده؛ که از آثار مخرب آن افزایش قابل توجه سن ازدواج، کاهش ازدواج، و به تبع آن‌ها کاهش فرزند آوری است. فمینیسم می‌کوشد تا با ساختار شکنی، زندگی بانوان را بدون محدود شدن و محدودیت‌های سنتی تقویت کند؛ اما با توجه به اینکه عرف نقش قابل توجهی در وضع قوانین ایران دارد؛ آیا به واقع، این برابری به سود بانوان ایران است؟ (ریترز، ۱۳۷۷: ۶۴۰).

به منظور تحلیل بهتر شایسته است نگاهی به حقوق بانوان کشورمان در قانون اساسی، قانون مدنی و قانون خانواده ایران داشته باشیم.

قانون اساسی^۱

قانون اساسی عالی‌ترین سند حقوقی یک کشور و راهنمایی برای تنظیم قوانین دیگر است. قانون اساسی تعریف کننده اصول سیاسی، ساختار، سلسله مراتب، جایگاه، و حدود قدرت سیاسی دولت یک کشور، و تعیین و تضمین کننده حقوق شهروندان کشور است و قوانین کشور نباید با این قانون مغایرت داشته باشد. به عبارت دیگر، قانون اساسی قانون تعیین کننده نظام حاکم است. باتوجه به اینکه خانواده اصل و بنیان جامعه است و بانوان به ویژه مادر نقش ویژه‌ای در شکل‌گیری آن دارند؛ قانون اساسی توجه خاصی در مقدمه و همچنین در چند اصل از اصول این قانون به موضوع زن و حقوق بانوان داشته است. در مقدمه قانون اساسی علاوه بر تصریح بر نقش بانوان در پیروزی انقلاب اسلامی مبحث ویژه‌ای تحت عنوان «زنان در قانون اساسی» آمده است (منصور، ۱۴۰۲: ۱۲).

زن در قانون اساسی^۲

خانواده، واحد بنیادین جامعه و کانون اصلی رشد و تعالی انسان است و توافق عقیدتی و آرمانی در تشکیل خانواده که زمینه‌ساز اصلی حرکت تکاملی و رشدیابنده انسان است اصل اساسی بوده و فراهم کردن امکانات جهت نیل به این مقصود از وظایف حکومت اسلامی است. زن در چنین برداشتی از واحد خانواده، از حالت «شیء بودن» و یا «ابزار کار بودن» در خدمت اشاعه مصرف‌زدگی و استثمار، خارج شده و ضمن بازیافتن وظیفه خطیر و پر ارج مادری در پرورش انسان‌های مکتبی پیش‌آهنگ و خود هم‌رزم مردان در میدان‌های فعال حیات می‌باشد و در نتیجه پذیرای مسئولیتی خطیرتر و در دیدگاه اسلامی برخوردار از ارزش و کرامتی والاتر خواهد بود. (منصور، ۱۳۹۱: ۲۱).

^۱ قانون اساسی از اصطلاحات علم حقوق بوده و به معنای یک سلسله قواعدی است که شکل حکومت و سازمان قوای سه گانه کشور و امتیازات و تکالیف افراد را نسبت به دولت بیان می‌کند. احکام و محتوای قانون اساسی هر کشور به سه عامل مهم بستگی دارد: الف) آراء و نظرات سیاسی خبرگان و کارشناسان پذیرفته شده به هنگام تهیه یا بازنگری قانون اساسی؛ ب) شرایط و اوضاع خاص حاکم بر آن زمان؛ ج) سنت‌ها، عقاید دینی و هنجارهای اجتماعی پذیرفته شده و غیرقابل تغییر مردم آن عصر. سه دلیل عمده برای ظهور و پیدایش قوانین اساسی کشورها عبارتند از: تحولات تدریجی جوامع و به دنبال آن آمادگی ذهنی فرمانروایان و شهروندان؛ به وجود آمدن کشورهای جدید؛ حوادث دگرگون کننده مانند انقلاب‌ها، کودتاها و جنگ‌های داخلی.

^۲ در ایجاد بنیادهای اجتماعی اسلامی، نیروهای انسانی که تاکنون در خدمت استثمار همه‌جانبه خارجی بودند هویت اصلی و حقوق انسانی خود را باز می‌یابند و در این بازیابی طبیعی است که زنان به دلیل ستم بیشتری که تاکنون از نظام طاغوتی متحمل شده‌اند در تلاش برای استیفای حقوق از دست رفته خود باشند (منصور، ۱۳۹۱: ۲۱).

اصل سوم قانون اساسی

بند چهارده اصل سوم قانون اساسی آمده است: تأمین حقوق همه جانبه افراد اعم از زن و مرد ایجاد امنیت قضایی عادلانه برای همه و تساوی عموم در برابر قانون، از وظایف دولت است. در بند هشت این اصل نیز به حق فعالیت سیاسی زنان همانند مردان، اشاره دارد. این بند به بیان این موضوع می پردازد؛ که دولت موظف است برای مشارکت همه مردم (اعم از مرد و زن) در تعیین سرنوشت سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی همه امکانات را فراهم کند (منصور، ۱۳۹۱: ۲۸).

اصل بیستم قانون اساسی^۱

همه افراد اعم از مرد و زن یکسان در حمایت قانون قرار دارند؛ و همه از حقوق انسانی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی با رعایت موازین اسلام برخوردارند (منصور، ۱۳۹۱: ۳۸).

اصل بیست و یکم قانون اساسی^۲

دولت موظف است حقوق زن را در تمام جهات با رعایت موازین اسلامی تضمین نماید و امور زیر را انجام دهد:

۱. ایجاد زمینه‌های مساعد برای رشد شخصیت زن و احیای حقوق مادی و معنوی او.
۲. حمایت مادران، بالخصوص در دوران بارداری و حضانت فرزند، و حمایت از کودکان بی سرپرست.
۳. ایجاد دادگاه صالح برای حفظ کیان و بقای خانواده.
۴. ایجاد بیمه خاص بیوگان و زنان سالخورده و بی سرپرست.
۵. اعطای قیمومت فرزندان به مادران شایسته در جهت غبطه آنها در صورت نبودن ولی شرعی. (منصور، ۱۳۹۱: ۳۸).

اصل شصت و دوم قانون اساسی

مجلس شورای اسلامی از نمایندگان ملت که به طور مستقیم و با رای مخفی انتخاب می‌شوند تشکیل می‌گردد. (چه مرد چه زن) در این اصل اشاره ای به طبقه یا جنسیت خاصی نشده است و عامه مردم اعم از زن و مرد را مخاطب قرار داده است. (منصور، ۱۳۹۱: ۵۶).

اصل پنجاه و هشت قانون اساسی

به موجب این اصل، اعمال قوه مقننه از طریق مجلس شورای اسلامی است که از نمایندگان منتخب مردم تشکیل می‌شود و مصوبات آن پس از طی مراحل که در اصول بعد می‌آید برای اجرا به قوه مجریه و قضاییه ابلاغ می‌گردد. در این اصل نیز هیچ اشاره‌ای به جنسیت نمایندگان و یا تعداد آنها نشده است (منصور، ۱۳۹۱: ۵۴).

^۱ به نظر می‌رسد قانون‌گذار در این اصل خواسته تساوی حقوق زن و مرد را توضیح دهد و آن را مشروط به رعایت موازین اسلام عنوان نماید (محمدی گرگانی، ۱۳۹۳: چاپ ۱)

^۲ عقبه رویکرد موجود در این اصل معطوف به نگاه خاصی است که اسلام به جنس مونث دارد. از این دیدگاه جنس زن و مرد مکمل یکدیگر و مقوم بنای خانواده هستند. و هر کدام مسئولیت‌های خاص خود را دارند در نتیجه حق متفاوتی بر ایشان انشا می‌کند. در حقیقت ریشه این تفاوت‌ها به دو اصل حکمت و عدالت الهی بر می‌گردد. تردیدی نیست که همه حقوق ناشی شده از جنبه انسانیت انسان بین زن و مرد مشترک و یکسان است (نقره کار، ۱۳۹۱: چاپ ۱).

اصل نود و دوم قانون اساسی

اعضای شورای نگهبان برای مدت شش سال انتخاب می‌شوند ولی در نخستین دوره پس از گذشتن سه سال، نیمی از اعضای هر گروه به قید قرعه تغییر می‌یابند و اعضای تازه‌ای به جای آن‌ها انتخاب می‌شوند. تنها شروط مندرجه در این اصل فقیه، عادل بودن، آگاه بودن به مقتضیات زمان و مسائل روز عنوان شده است و لزومی ندارد که حتماً مرد باشند. (منصور، ۱۳۹۱: ۶۸).

براساس قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران بانوان از مشارکت در قانون گذاری منع نشده‌اند؛ به طوری که این موضوع در سال‌های گذشته، از ابتدای تشکیل مجلس شورای اسلامی نقش و حضور زنان در امر قانون گذاری بارها دیده شده است. بعنوان مثال در انتخاب نمایندگان مجلس^۱:

- ❖ دوره اول، دوم و سوم مجلس شورای اسلامی چهار نماینده زن
- ❖ دوره چهارم مجلس شورای اسلامی نه نماینده زن
- ❖ دوره پنجم مجلس شورای اسلامی چهارده نماینده زن
- ❖ دوره ششم و هفتم مجلس شورای اسلامی سیزده نماینده زن
- ❖ دوره هشتم و نهم مجلس شورای اسلامی نه نماینده زن
- ❖ دوره دهم مجلس شورای اسلامی هفده نماینده زن
- ❖ دوره یازدهم مجلس شورای اسلامی شانزده نماینده زن
- ❖ دوره دوازدهم مجلس شورای اسلامی چهارده نماینده زن (همشهری ۷ خرداد ۱۳۹۹)

این موضوع درباره اقلیت های دینی نیز صادق است. طبق آخرین سرشماری در سال ۱۳۹۵ جمعیت اقلیت‌های دینی در ایران کمتر از یک درصد اعلام شده است؛ با این وجود کلیمیان، زرتشتیان، مسیحیان آشوری و کلدانی و مسیحیان ارمنی جنوب و شمال در مجلس شورای اسلامی دارای نمایندگانی هستند؛ و هیچ منع قانونی برای مذکر و مؤنث بودن نمایندگان وجود ندارد. این در حالی است که در کشوری مانند فرانسه براساس آمار غیر رسمی بین پنج تا هشت میلیون مسلمان وجود دارد؛ اما طبق احضارات عزوز بفاق وزیر سابق فرانسه: «بیشتر مسلمانان در فرانسه در عرصه انتخابات و نمایندگی حضور ندارند؛ و به این دلیل مکرراً هدف حملات سیاسی گروه‌های راست‌گرا قرار می‌گیرند» (منصور، ۱۳۹۱: ۵۷)

طبق گزارش خبرنگار شبکه الجزیره: «میلیون‌ها مسلمان در فرانسه زندگی می‌کنند؛ اما از مجموع ۵۷۷ نماینده، تنها ۳ نماینده عرب تبار مرد در پارلمان به نمایندگی دارند».

^۱ بدیهی است با توجه به انتخاب نمایندگان از سوی مردم، به تساوی کشیدن تعداد نمایندگان زن و مرد از اختیار دولت خارج باشد.

بخشی از حقوق بانوان در قانون مدنی

در قوانین مدنی و خانواده ایران شاهد امتیازاتی هستیم که تنها متعلق به بانوان است و آقایان از آن بی بهره اند. به عنوان مثال:

مهریه^۱

مهریه به معنای مال منقول و یا غیر منقولی می باشد، که هنگام نکاح مرد متعهد می شود که در هر زمان که زن اقدام به دریافت آن کرد به آن بپردازد. زن به محض وقوع عقد، طلبکار آن می گردد و میتواند هر زمان که بخواهد برای مطالبه آن، به شوهر رجوع کند (کاتوزیان، ۸۴: ۹۸).

انواع مهریه

- **مهر المسمی^۲**: مهریه ای که توسط طرفین عقد یا شخص ثالث به توافق آن ها تعیین می گردد. (مسیحی، ۱۳۸۸: ۲۴۰).
- **مهر المثل^۳**: نوعی مهریه که به دلیل عدم تعیین مهر المسمی یا بطلان عقد نکاح تحت شرایطی که مهم ترین آن وقوع نزدیکی است؛ به زوجه پرداخت می گردد (مسیحی، ۱۳۸۸: ۲۴۲).
- **مهر الممتعه^۴**: هرگاه مهر در عقد ذکر نشده باشد و زوج (شوهر) قبل از نزدیکی و تعیین مهر زن خود را طلاق دهد؛ زن مستحق مهر الممتعه می باشد (مسیحی، ۱۳۸۸: ۲۴۳).
- **مهر السنه^۵**: مهریه حضرت فاطمه (س) است که مقدار آن ۵۰۰ درهم نقره معادل ۲۶۲ مثقال و نیم پول مسکوک نقره است (بیات، ۱۳۹۹: ۷۴۸).

^۱ مهر یا مهریه مالی است که مرد به هنگام ازدواج، برای پرداخت به زن بر عهده می گیرد. مهریه حق زن است و او می تواند بلافاصله پس از عقد آن را مطالبه کند، این حق پس از فوت زن به ورثه او می رسد و آنان می توانند آن را از مرد دریافت کنند و در لغت به معنای جنسی است که در هنگام نکاح بر عهده شوهر قرار می گیرد و در اصطلاح حقوقی نیز مهر یا صدق مالی است که زن بر اثر ازدواج مالک آن می گردد و مرد ملزم به پرداخت آن به زن می شود.

^۲ ماده ۱۰۹۲ قانون مدنی: این ماده مقرر می دارد: هرگاه شوهر قبل از نزدیکی، زن خود را طلاق دهد زن مستحق نصف مهر خواهد بود... مهر هنگام طلاق در ملکیت زن باقی است: با وقوع طلاق قبل از نزدیکی، نصف مشاع آن به شوهر تعلق می گیرد و مالکیت زن نسبت به آن زائل می شود. هرگاه بر اثر طلاق نصف مهر به شوهر برگردد نمائاتی که در فاصله بین عقد و طلاق در ملکیت زن حاصل شده اگر از نمائات متصل باشد نصف آن متعلق به مرد خواهد بود. اما نمائات منفصل متعلق به زن است (صفائی، حسین و امامی، اسدالله، مختصر حقوق خانواده، ص ۱۷۰، تهران، نشر دادگستر، ۱۳۷۹، چاپ سوم).

^۳ مفهوم مخالف این ماده بر می آید که در صورت علم زن به فساد نکاح، مهر المثل به وی تعلق نمی گیرد (لنگرودی (۸۶)، ش ۱۷۵).
اما هر زمان عقد ازدواج باطل باشد و زوجه از باطل بودن عقد ازدواج بی اطلاع بوده و رابطه زناشویی نیز میان زن و مرد صورت گرفته باشد، به زوجه مهر المثل تعلق خواهد گرفت (کاتوزیان (۳)، ص ۱۶۵).

^۴ در مهر الممتعه، وضعیت مالی شوهر، ملاک است نه اوضاع زوجه از این رو مهر الممتعه، بر اساس اوضاع اقتصادی، تمکن و توانایی مالی زوج، تعیین می شود (سیدحسین صفایی و اسدالله امامی، مختصر حقوق خانواده، چاپ ۲۱. میزان، ۱۳۸۸).

^۵ در اسلام حدی برای مهریه، به نحو لزوم معین نشده، ولی مستحب می باشد که مخارج ازدواج و همچنین مهریه را کم کنند و نیز مستحب است، مقدار مهریه از مهر السنه که پانصد درهم است زیادتر نباشد (موسوعه الامام الخمینی، ج ۴۰، استفتانات امام خمینی، ج ۹، ص ۲۲۲ نشر آثار امام خمینی، ۱۴۳۴ ه. ق)

نفقه^۱

نفقه عبارت است از همه نیازهای متعارف و متناسب با وضعیت زن از قبیل مسکن، البسه، غذا، اثاث منزل و هزینه‌های درمانی و بهداشتی و خادم در صورت عادت یا احتیاج به واسطه نقصان یا مرض (ماده ۱۱۰۷ قانون مدنی).

نفقه مربوط به نظم عمومی و از قواعد امره است بدین معنی که نمی‌توان برخلاف آن توافق کرد. (مسیحی، ۱۳۸۸: ۲۴۴).

- **نفقه مطلقه رجعیه^۲**: در زمان عده (پس از طلاق) نیز نفقه زن بر عهده شوهر است. مگر اینکه طلاق در حالت نشوز (عدم انجام وظایف زناشویی از جانب زوج) واقع شده باشد یا طلاق بائن یا عده از جهت فسخ نکاح باشد. (مسیحی، ۱۳۸۸: ۲۴۵).
- **نفقه مطلقه رجعیه در صورت حمل^۳**: نفقه زن در صورت حمل تا زمان وضع حمل بر عهده شوهر است. حتی اگر طلاق بائن یا عده از جهت فسخ نکاح باشد. (مسیحی، ۱۳۸۸: ۲۴۵).

• **نفقه زن پس از فوت شوهر^۴**: در ایام عده وفات مخارج زندگی زوجة عندالمطالبه از اموال اقاربی که پرداخت نفقه برعهده آنان است (در صورت عدم پرداخت) تأمین می‌گردد (مسیحی، ۱۳۸۸: ۲۴۵). این در حالی است که در حقوق عراق، اردن، سوریه، و لبنان، در ایام عده وفات، هیچ نفقه‌ای به زن، تعلق نخواهد گرفت (امامی، ۱۳۸۸: ۲۴۱).

- **نفقه فرزند^۵**: نفقه فرزند بر عهده پدر است چه دختر چه پسر، مگر آن که مادر خود قصد پرداخت آن را داشته باشد (پسر تا زمان ۱۸ سالگی و دختر تا زمان ازدواج) (مسیحی، ۱۳۸۸: ۲۶۶).
- **نفقه فرزند بعد از طلاق**: حضانت فرزند تا ۷ سالگی بر عهده مادر است. اما نفقه فرزند یا فرزندان در این ایام بر عهده پدر است. و بعد از ۷ سالگی فرزند نیز حتی در صورت حضانت فرزند با مادر، نفقه با پدر است.

^۱ نفقه در قانون جمهوری اسلامی ایران به معنای هزینه لازم برای زندگی زن می‌باشد. طلب زن بابت نفقه طلب ممتاز بوده و در صورت ورشکستگی یا فوت شوهر یا عدم کفایت اموال او برای پرداخت دیون بر سایر بدهی‌ها مقدم خواهد بود. (ماده ۱۲۰۶ قانون مدنی)

نفقه عبارت است از همه نیازهای متعارف و متناسب با وضعیت زن از قبیل مسکن، البسه، غذا، اثاث منزل و هزینه‌های درمانی و بهداشتی و خادم در صورت عادت یا احتیاج به واسطه نقصان یا مرض (ماده ۱۱۰۷ قانون مدنی). بنابراین جهیزیه که همان لوازم خانگی است از اجزای نفقه محسوب می‌شود و از نظر شرع اصولاً بر عهده مرد است.

^۲ مطلقه رجعیه به زنی گفته می‌شود که از همسر خود جدا شده است و طلاق آنها از نوع رجعی بوده است و در مدت عده قرار گرفته است و هنوز مدت زمان عده او به اتمام نرسیده است و در این مدت زمان مطلقه رجعیه از حق و حقوق قانونی خاصی برخوردار است. جز در مورد عمل به وظیفه زناشویی که در این دوران قبل از رجوع مرد مجاز نمی‌باشد (کاتوزیان، ۵: ۶۷۴).

^۳ این نفقه خود زن است و دستمزد و انفاق به کودک محسوب نمی‌شود (کاتوزیان، ۵: ۶۷۴).
..... اگر باردار باشند، تا زمانی که وضع حمل کنند نفقه آنان را بدهید (سوره طلاق، ۶: ۶۵).

^۴ مخبر کمیسیون حقوقی و قضایی مجلس، متذکر شد که شورای نگهبان به متن اصلاحیه ماده ۱۱۱۰ قانون مدنی، ایراد وارد نموده؛ و پرداخت نفقه زوجة متوفی را، از محل سهم الارث وراثت او؛ خلاف شرع دانسته است، لیکن با توجه به ایراد شورای نگهبان، در متن ماده، تصریح خواهد شد که در ایام عده وفات، مخارج زندگی زوجة عندالمطالبه، از اموال اقاربی که پرداخت نفقه به عهده آنان است؛ تأمین می‌گردد (نایینی، ۱: ۱۳۸۶).

^۵ نفقه اولاد بر عهده پدر است [و] پس از فوت پدر یا عدم قدرت او به انفاق به عهده اجداد پدری است با رعایت الاقرب فالاقرب. در صورت نبودن پدر و اجداد پدری و با عدم قدرت آنها نفقه بر عهده مادر است. (بیات، ۱۳۹۹: ۸۱۲).

نفقة زن طلب ممتاز است، یعنی اگر مرد بدهکار باشد؛ نفقه همسر وی مقدم است و زوجه مقدم بر غرماست و نیز در صورت بودن زوجه و یک یا چند نفر واجب النفقه دیگر، زوجه مقدم بر سایرین است (مسیحی، ۱۳۸۸: ۲۶۷).

ایام شیردهی^۱

در این دوران مادر مجبور نیست به طفل خود شیر بدهد؛ مگر در صورتی که تغذیه طفل به غیر از شیر مادر ممکن نباشد^۲ (مسیحی، ۱۳۸۸: ۲۶۲).

اجرت کارهایی که به دستور زوج (همسر) انجام گرفته (اجرت المثل^۳ کار در منزل)

چنانچه زوجه کارهایی را که شرعاً بر عهده وی نبوده و عرفاً برای آن اجرت المثل باشد؛ به دستور زوج با قصد عدم تبرع انجام داده باشد، دادگاه اجرت المثل کارهای انجام گرفته را محاسبه و به پرداخت آن حکم می کند (مسیحی، ۱۳۸۸: ۹۳).

ماده ۳۳۶ قانون مدنی: هر کس، بر حسب امر دیگری، اقدام به عملی کند که عرفاً برای آن عمل، اجرتی بوده یا آن شخص، عادتاً مهبیای آن عمل باشد، مستحق اجرت کار خود خواهد بود؛ مگر اینکه معلوم شود که قصد تبرع داشته است. تبصره الحاقی این ماده ذکر می کند، چنانچه زوجه کارهایی را که شرعاً به عهده او نیست و عرفاً برای انجام آن امور، اجرت المثل دریافت می شود، با دستور زوج و عدم قصد تبرع، یا همان کار مجانی انجام دهد و این موارد، برای دادگاه نیز اثبات شود، دادگاه اجرت المثل کارهای انجام گرفته را محاسبه نموده و به پرداخت آن، حکم می نماید (مسیحی، ۱۳۸۸: ۹۳).

حق حبس

زن می تواند تا مهریه او تسلیم نشده از ایفای وظایفی که در مقابل شوهر دارد، امتناع کند. مشروط بر این که مهریه او حال باشد و این امتناع مسقط حق نفقه وی نخواهد بود. این حق محدود به تمکین خاص (رابطه جنسی) نیست (مسیحی، ۱۳۸۸: ۲۴۲) (رأی وحدت رویه شماره ۷۱۸ مورخ ۱۳۹۰/۲/۱۳ هیأت عمومی دیوان عالی کشور).

دخل و تصرف در اموال

زن مستقلاً می تواند در دارایی خود هر تصرفی می خواهد بنماید. در واقع مرد نمی تواند زن را از دخل و تصرف در اموالش منع کند (مسیحی، ۱۳۸۸: ۲۴۸).

عسر و حرج

^۱ ... و اگر زنان مطلقه شما حاضر شدند بعد از جدایی، فرزندان شما را شیر دهند، اجر و پاداش آن ها را بپردازید. «فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ» (قرآن کریم، ۶۵: ۶).

^۲ سوره بقره می فرماید: نه مادر حق دارد به کودک ضرر بزند و نه پدر. لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَالِدِهِ (قرآن کریم، بقره: ۲۳۳).

^۳ مبلغی که بابت خدماتی که زن، خارج از وظایف خود انجام می دهد، اجرت المثل نامیده می شود. میزان این مبلغ توسط کارشناس و با در نظر گرفتن شرایط لازم تعیین می شود. تقاضای اجرت المثل تنها مختص به زمان طلاق نیست و زن حتی می تواند اجرت المثل خود را روز به روز مطالبه کند اما در شرایط فعلی جامعه، مطالبه اجرت المثل به زمان اختلاف و درگیری و زمان درخواست طلاق اختصاص یافته است.

در صورتی که دوام زوجیت موجب عسر و حرج زوجه باشد، وی می‌تواند با مراجعه به حاکم (دادگاه) تقاضای طلاق کند. ماده ۱۱۳۰ قانون مدنی: در صورتی که دوام زوجیت موجب عسر و حرج زوجه باشد، وی می‌تواند به حاکم شرع مراجعه و تقاضای طلاق کند. چنانچه عسر و حرج مذکور در محکمه ثابت شود، دادگاه می‌تواند زوج را اجبار به طلاق نماید و در صورتی که اجبار میسر نباشد زوجه به اذن حاکم شرع طلاق داده می‌شود.

تبصره- عسر و حرج موضوع این ماده عبارت است از به وجود آمدن وضعیتی که ادامه زندگی را برای زوجه با مشقت همراه ساخته و تحمل آن مشکل باشد و موارد ذیل در صورت احراز توسط دادگاه صالح از مصادیق عسر و حرج محسوب می‌گردد:

۱. ترک زندگی خانوادگی توسط زوج حداقل به مدت شش ماه متوالی یا نه ماه متناوب در مدت یک سال بدون عذر موجه.
۲. اعتیاد زوج به یکی از انواع مواد مخدر یا ابتلای وی به مشروبات الکلی که به اساس زندگی خانوادگی خلل وارد آورد و امتناع یا عدم امکان الزام وی به ترک آن در مدتی که به تشخیص پزشک برای ترک اعتیاد لازم بوده‌است.
۳. محکومیت قطعی زوج به حبس پنج سال یا بیشتر.
۴. ضرب و شتم یا هرگونه سوءرفتار مستمر زوج که عرفاً با توجه به وضعیت زوجه قابل تحمل نباشد.
۵. ابتلای زوج به بیماری‌های صعب‌العلاج روانی یا ساری یا هر عارضه صعب‌العلاج دیگری که زندگی مشترک را مختل نماید.
۶. موارد مندرج در این ماده مانع از آن نیست که دادگاه در سایر مواردی که عسر و حرج زن در دادگاه احراز شود، حکم طلاق صادر نماید (مسیحی، ۱۳۸۸: ۲۵۲).

طلاق خلع^۱: زن به واسطه‌ی کراهتی که از شوهر دارد، در مقابل مالی که به شوهر می‌دهد، طلاق^۲ بگیرد. اعم از این که این مال عین مهریه یا معادل آن باشد و یا بیشتر و یا کمتر از آن. این طلاق یک عمل یک جانبه و ایقاع است. (مسیحی، ۱۳۸۸: ۲۵۶). مواردی که ذکر شد، از حقوق حقه بانوان در قانون مدنی است که این حقوق تنها به زنان تعلق دارد و آقایان از این حقوق بی‌بهره‌اند.

بخشی از حقوق مشترک بین زن و مرد در قانون مدنی

حسن معاشرت

از موارد مشترک بین زن و مرد می‌توان به قانون حسن معاشرت اشاره کرد؛ که زن و شوهر مکلف به حسن معاشرت با یکدیگرند (مسیحی، ۱۳۸۸: ۲۴۴).

^۱ در طلاق خلع، در زمان عده، زن می‌تواند از بخشش خود منصرف شود. در این صورت مانند طلاق رجعی شوهر می‌تواند رجوع کند و او را دوباره همسر خود کند (امام خمینی، توضیح المسائل (مَحْشَى)، ۱۴۲۴: ۵۳۶، ۵۳۷).

^۲ برداشتن پیوند ازدواج را طلاق گویند. طلاق مانند ازدواج با خواندن صیغه، صورت می‌گیرد؛ اما برخلاف ازدواج، جزء ایقاعات است؛ یعنی یک طرفه است و تنها از سوی مرد انجام می‌شود. در اسلام، طلاق مشروع و جایز است، اما بر پایه روایات، منفورترین حلال نزد خداوند است. (فرهنگ فقه، ۱۳۹۲ش، ج ۵: ۱۹۴).

ابتلا به بیماری صعب‌العلاج و بیماری‌های مقاربتی

زوج و زوجه می‌توانند به دلیل بیماری صعب‌العلاج و یا بعضی بیماری‌های مقاربتی درخواست طلاق دهند. اما این حق، حقوق مالی زوجه را از بین نمی‌برد. بنابراین در صورت ابتلای زوج به بیماری صعب‌العلاج و... زوج تنها با پرداخت کامل حقوق مالی زوجه می‌تواند وی را طلاق دهد. در صورتی که اگر زوجه دچار بیماری صعب‌العلاج و یا درگیر بیماری شود که موجب سوء رفتار و سوء معاشرت او می‌شود؛ می‌تواند علی‌رغم مخالفت شوهر، درخواست طلاق دهد (مسیحی، ۱۳۸۸: ۲۳۱).

وظیفه تربیت فرزند

زوجین باید در تشدید مبانی خانواده و تربیت اولاد خود به یکدیگر معاضدت نمایند (مسیحی، ۱۳۸۸: ۲۴۴).

طلاق مبارات

طلاق مبارات آن است که کراهت از طرفین باشد ولی در این صورت عوض باید زائد بر میزان مهر نباشد. مانند طلاق خلع است اما به دلیل نبود علاقه بین زوج و زوجه بوجود می‌آید و با توافق طرفین حاصل می‌شود. این طلاق بائن است؛ مگر در زمان عده زن رجوع کند (مسیحی، ۱۳۸۸: ۲۵۶).

بخشی از حقوق خاصه آقایان در قانون مدنی

حق طلاق

اراده و اختیار طلاق با مرد است و مرد می‌تواند با رعایت شرایط مقرر در قانون با مراجعه به دادگاه تقاضای طلاق همسرش را بنماید (مسیحی، ۱۳۸۸: ۲۵۳).

اما این حق مطلق نیست و طبق ماده ۱۱۱۹ قانون مدنی می‌توان در ضمن عقد، شرط نمود که زن وکیل و وکیل در توکیل باشد که خود را طی شرایط قانونی مطلقه سازد و همچنین همان طور که پیش‌تر گفته شد به وسیله طلاق خلع و مبارات و در موارد ابتلا به بیماری‌های مقاربتی و صعب‌العلاج، این حق خدشه دار می‌شود (مسیحی، ۱۳۸۸: ۲۴۸).

محل سکونت زوجه

زن باید در منزلی که شوهر تعیین می‌کند سکونت کند... اما این حق نیز مطلق نیست؛ چرا که در ادامه این ماده و ماده بعد از آن آمده است، مگر این حق با زن باشد. و نیز در ماده ۱۱۱۵ قانون مدنی آمده است: اگر بودن زن با شوهر در یک منزل متضمن خوف ضرر بدنی یا مالی یا شرافتی برای زن باشد، زن می‌تواند مسکن جداگانه اختیار کند و در این مدت نفقه هم بر عهده شوهر است^۲ (مسیحی، ۱۳۸۸: ۲۴۷).

^۱ طرفین عقد ازدواج می‌توانند هر شرطی که مخالف با مقتضای عقد مزبور نباشد در ضمن عقد ازدواج یا عقد لازم دیگر بنمایند: مثل این که شرط شود هرگاه شوهر زن دیگر بگیرد یا در مدت معینی غایب شود یا ترک انفاق نماید یا بر علیه حیات زن سوء قصد یا سوء رفتاری نماید که زندگانی آنها با یکدیگر غیرقابل تحمل شود زن وکیل و وکیل در توکیل باشد که پس از اثبات تحقق شرط در محکمه و صدور حکم نهایی خود را مطلقه سازد.
^۲ چنانچه محل تعیین شده از جانب شوهر، برای زندگی خانوادگی و با شیون زن مناسب نباشد و عرف آن را مناسب نداند نیز، زن می‌تواند از رفتن به آن خانه امتناع نماید (کاتوزیان (۸۴): ۲۰۱).

اشتغال همسر (زوجه)

شوهر می تواند زن خود را از حرفه یا شغلی که به آن مشغول است، منع کند. اما این حق نیز به صورت مطلق به آقایان داده نشده بلکه زوج تنها در صورت منافات شغل زوجه با مصالح خانوادگی یا حیثیت خود یا زن، می تواند همسر خود را از این حق محروم سازد (مسیحی، ۱۳۸۸: ۲۴۸).

از حقوق مطلق آقایان در قانون مدنی می توان به ولایت بر فرزندان و حق ریاست خانواده اشاره کرد و از آنجا که حق نفقه همسر و فرزندان با پدر خانواده است بدیهی است که مدیریت خانواده و ولایت بر فرزندان نیز بر عهده آنان باشد (مسیحی، ۱۳۸۸: ۲۴۴).

حق ارث^۱

از جمله اشکالاتی که طرفداران برابری همه جانبه حقوق زنان با مردان مطرح می کنند، موضوع ارث زن در اسلام است؛ می پرسند: چرا اسلام ارث زن را که ناتوان تر از مرد است، نصف مرد قرار داده است؟

استاد مطهری در این زمینه بیان می دارد: «چون اسلام مهریه و نفقه را لازم می داند، به این سبب قهراً از بودجه زندگی زن کاسته شده و تحمیلی از این نظر بر مرد است. و اسلام می خواهد این تحمیل را از طریق ارث جبران شود. به همین منظور برای مرد دو برابر زن سهم ارث قرار داده شده است. پس مهر و نفقه است که سهم الارث را تنزل داده است».

در واقع تفاوت بین میزان سهم الارث مرد و زن، در قوانین مدنی ایران که بر گرفته از قوانین احکام اسلامی است؛ بر این حقیقت استوار است که اسلام احکام ارث را بر اساس مرد یا زن بودن وضع نکرده است؛ بلکه بر اساس مسئولیت مالی و موقعیتی که آن دو در خانواده دارند و با ملاحظه مسئولیتها و تکالیفی که بر عهده آنها گذاشته شده؛ قرار داده است. بنابراین، سهم الارث متفاوت، با دیدگاه کلی اسلام نسبت به خانواده و تقسیم وظائف و مسئولیتها، سزاوارتر است اما این حق نیز مطلق برای آقایان در نظر گرفته نشده؛ برای مثال:

مواردی که زنان برابر با مردان ارث میبرند

اگر میت چند برادر و خواهر مادری داشته باشد مال بطور مساوی میان آنان تقسیم می گردد یا اگر وارث میت فقط پدر، مادر و یک پسر باشد، پدر و مادر هر دو بطور مساوی ارث می برند.

موارد دیگری از این دست، بسیار است که به خاطر جلوگیری از اطاله کلام به همین میزان اکتفا می گردد. اما باید گفت، در مواردی که مردان سهم الارث بیشتری نسبت به زنان می برند، بیشتر بودن سهم الارث مردان به این دلیل است که مسئولیت خانواده بر عهده آنان بوده و هیچ گونه مسئولیت مالی در قبال خانواده متوجه بانوان نیست. حتی امروز که زنان بار اقتصادی خانواده را به دوش می کشند، می توانند تمام درآمد خویش را برای خود نگه دارند و مسئولیت اقتصادی در قبال خانواده ندارند (موسوی خمینی، بیتا: کتاب الارث).

^۱ ارث به باقی مانده اموال میت گفته می شود، که در اسلام قانون خاصی برای تقسیم آن در بین ورثه میت بیان شده است.

بخشی از حقوق بانوان در قوانین فرعی

حقوق زن در قانون کار

یکی از مهم‌ترین قوانین مصوب مجلس درباره زنان، تصویب فصل مربوط به زنان در قانون کار مصوب ۱۳۶۹ است. مهم‌ترین مواد مربوط به زنان در قانون کار: الزام قانون به حمایت از زنان شاغل، ممنوعیت سپردن کارهای خطرناک، سخت و زیان‌آور به زنان و ممنوعیت حمل بار بیش از ۲۰ کیلو برای زنان کارگر، تعیین ۹۰ روز مرخصی با حقوق، قبل و بعد از زایمان و احتساب این مدت، در سوابق خدمت و اجازه نیم ساعته به مادران شیرده برای شیردادن کودکان پس از هر ۳ ساعت کار است. (جهانگیر منصور (۱۴۰۳).

حقوق زن در قوانین توسعه ایران

قوانین توسعه در ایران به منظور برنامه‌ریزی در راستای اسناد بالادستی و ایجاد هماهنگی در سطح سیاست‌گذاری برای توسعه همه‌جانبه در کشور به موارد متعددی به موضوع حقوق زنان در ایران پرداخته است.

برنامه چهارم توسعه کشور، به عنوان اولین برنامه درازمدت (۲۰ ساله)، به مسائل زنان پرداخته است. در این قانون، بر استیفای حقوق شرعی و قانونی بانوان تأکید شده و برای دستیابی به آن، هم در نهاد خانواده و هم در صحنه سیاسی - اجتماعی، نقش سازنده زن مورد توجه قرار گرفته است.

چندین ماده از این قانون مانند مواد: ۳۰، ۱۰۱، ۱۰۲ و ۱۱۱، به حقوق زنان و وظایف دولت در این زمینه پرداخته است. برنامه ششم توسعه نیز در بخش‌هایی با عنوان سلامت و حمایت از زنان سرپرست خانوار، و ضمن ماده ۱۰۱ این قانون به موضوع زنان و وظایف دولت در برابر آن‌ها پرداخته است. این قانون ضمن تایید کمبودهای قانونی در راستای ارتقای همه‌جانبه زنان، تلاش داشت در راستای تحقق اهداف قانون اساسی و سند چشم‌انداز بیست ساله با ارائه رهنمودهای کلی، برنامه‌ریزان کشور را به تهیه و تصویب قوانینی سوق دهد که موجب رشد وضعیت زنان شود.

همچنین برنامه هفتم توسعه مصوب ۱۴۰۲ نیز در فصلی با عنوان «زن، خانواده و جمعیت» به بیان برنامه‌ها و وظایف دولت، معاونت امور زنان و خانواده ریاست جمهوری و دستگاه‌های اجرایی در حوزه زنان پرداخته است.

منشور حقوق و مسئولیت‌های زنان در نظام جمهوری اسلامی ایران

گسترده‌ترین شکل حقوق اجتماعی زنان را می‌توان در منشور حقوق و مسئولیت‌های زنان در نظام جمهوری اسلامی ایران دید. منشور حقوق و مسئولیت‌های زنان در نظام جمهوری اسلامی ایران، به پیشنهاد شورای فرهنگی و اجتماعی زنان در ۱۴۸ بند تدوین شده و در سال ۱۳۸۳ در شورای عالی انقلاب فرهنگی تصویب شده است.

این منشور طیف وسیعی از حقوق زنان مانند: حق سلامت، حقوق فرهنگی، حقوق اقتصادی، حقوق سیاسی و حقوق قضایی زنان را شامل می‌شود و به بیان حقوق و مسئولیت‌های فردی، خانوادگی و اجتماعی زنان و دختران می‌پردازد. برخی از مهم‌ترین حقوق زنان در منشور حقوق و مسئولیت‌های زنان در نظام جمهوری اسلامی ایران عبارت است از:

- حق برخورداری از عدالت اجتماعی در اجرای قانون بدون لحاظ جنسیت
- حق برخورداری از بهداشت باروری، زایمان سالم، مراقبت‌های بهداشتی پس از زایمان با استفاده از زنان متخصص و پیشگیری و درمان بیماری‌های شایع زنان، بیماری‌های مقاربتی و نازایی آنان
- حق بهره‌مندی دختران بی‌سرپرست، زنان مطلقه، بیوه، سالخورده و خودسرپرست نیازمند از بیمه‌های عمومی، خدمات مددکاری و بیمه‌های خاص بویژه در بخش بهداشت و درمان
- حق برخورداری مادران از امنیت مادی و معنوی خصوصاً در ایام سالمندی و از کارافتادگی
- حق مشارکت زنان در سیاست‌گذاری، قانون‌گذاری، مدیریت، اجرا و نظارت در زمینه بهداشت و درمان
- حق دسترسی فراگیر و عادلانه به امکانات ورزشی و آموزشی در زمینه تربیت بدنی و تفریحات سالم
- حق برخورداری از خدمات مشاوره‌ای و آزمایش‌های پزشکی جهت اطمینان از سلامت کامل مرد در امر ازدواج و در حین ازدواج
- حق برخورداری زنان آسیب‌دیده و آسیب‌پذیر اجتماعی از حمایت‌های مناسب جهت بهبود وضعیت فرهنگی خود و جامعه
- حق تحصیل در آموزش عالی تا بالاترین سطح علمی و مشارکت در سیاست‌گذاری و تصمیم‌گیری و مدیریت‌های آموزشی، علمی و حضور فعال در مجامع فرهنگی و علمی داخلی و بین‌المللی
- حق برخورداری زنان و دختران از حمایت‌های لازم در صورت فقر، طلاق، معلولیت، بی‌سرپرستی، بدسرپرستی و ایجاد امکانات جهت توانبخشی و خودکفایی آن‌ها
- حق برخورداری از مزد و مزایای برابر، در شرایط کار مساوی با مردان و سایر زنان
- حق مشارکت زنان در سیاست‌گذاری‌های اقتصادی و ایجاد و اداره تشکل‌های اقتصادی و عضویت در آن‌ها
- حق بهره‌مندی زنان ایرانی از حمایت‌های قانونی در ازدواج و تشکیل خانواده با مردان غیر ایرانی با رعایت ضوابط
- حق بهره‌مندی از آموزش و تصدی مشاغل انتظامی، آموزش‌های حقوقی و تصدی مشاغل حقوقی
- حق برخورداری از تدابیر قانونی و حمایت قضایی جهت پیشگیری از جرم
- حق برخورداری از محاکم خاص خانواده
- حق برخورداری از حمایت‌های همه‌جانبه دستگاه قضایی
- حق اعاده حیثیت زنان در اثر تقصیر، اشتباه قاضی در موضوع حکم یا در تطبیق حکم بر مورد خاص و جبران خسارت مادی و معنوی از آن‌ها
- حق زنان در برخورداری از امکانات مناسب بهداشتی، فرهنگی، آموزشی و تربیتی در زندان‌ها
- از آنجا که، این منشور درصدد بیان نحوه اجرای حقوق نیست، لازم است با توجه به ساختار قوانین در جای خود و تصویب قوانین، ضمانت اجرا برای آن در نظر گرفته شود.

حقوق زن در قانون تأمین زنان و کودکان بی سرپرست

قانون تأمین زنان و کودکان بی سرپرست، به بیان حمایت‌های دولت در زمینه‌های اجتماعی، فرهنگی و مالی از زنان بیوه، زنان پیر و سالخورده و سایر زنان و دختران بی سرپرست و کودکان بی سرپرست، می‌پردازد. این قانون طی ۱۰ ماده، در سال ۱۳۷۱ به تصویب مجلس شورای اسلامی رسیده است.

لایحه ارتقای امنیت زنان در برابر سوءرفتار

لایحه «ارتقای امنیت زنان در برابر سوءرفتار» به منظور تأمین امنیت زنان در برابر هرگونه رفتار نادرست، آسیب‌زا و هرگونه بی‌حرمتی در محیط خانه، محیط کار و محیط جامعه، از جمله لوایح اختصاصی مربوط به حقوق زنان است که آخرین بررسی آن در مجلس شورای اسلامی، در روزهای اخیر انجام شده است و به نتیجه رساندن آن در دستور کار مجلس شورای اسلامی قرار دارد. جمهوری اسلامی ایران در راستای اعتلای کرامت، شرافت و شخصیت اجتماعی و انسانی زنان، به پیشرفت‌های قابل توجهی دست یافته است و اقدامات گسترده‌ای در زمینه ارتقاء وضعیت بهداشتی، آموزشی، ایجاد اشتغال، تأمین امنیت زنان و مبارزه با خشونت علیه زنان و افزایش حضور اجتماعی زنان از طریق حضور در مناصب تصمیم‌گیری به انجام رسانده است.

تشکیل نهادها و مراکز خاص زنان، تدوین و تصویب قوانین و مقررات عام و خاص متعدد در زمینه حقوق زنان، ایجاد و گسترش جریان‌های گوناگون اجتماعی و سیاسی با هدف دفاع از حقوق زنان، رشد زنان در کلیه عرصه‌های پزشکی، فناوری، آموزشی، حمایت از اشتغال و مشارکت اقتصادی زنان، فعالیت در حوزه‌های اقتصادی و کارآفرینی، افزایش سهم دختران در مقاطع مختلف تحصیلی و آموزش عالی، اقدامات انجام شده در حوزه ورزش، فرهنگ و هنر، حمایت از زنان آسیب‌پذیر، مبارزه با خشونت علیه زنان، رشد حضور زنان در عرصه قانون‌گذاری و سیاست‌گذاری و ... به همراه آمارهای ارائه شده در این بخش‌ها حاکی از آن است که جمهوری اسلامی ایران نگاه ویژه‌ای به زنان، توانمندی‌های آن‌ها و حفظ و ارتقاء حقوق زنان دارد. در همین زمینه، برخی درخواست‌های زنان در جمهوری اسلامی ایران در ابعاد حقوقی-قضایی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، آموزشی و بهداشتی تحقق یافته است.

مواردی مانند: تأسیس دادگاه خانواده، حضور قضات زن در دادگاه‌ها، حمایت از حقوق زنان و کودکان در نهاد قوه قضاییه، سرپرستی کودکان بی سرپرست از سوی دختران و زنان بدون شوهر، حق برخورداری وراثت قانونی زن از حقوق بازنشستگی مردی که فوت شده، منع ازدواج زود هنگام دختران قبل از رسیدن به سن بلوغ، اعطای تابعیت ایرانی به فرزندان حاصل از ازدواج زن ایرانی با مرد خارجی، امکان خدمت نیمه‌وقت بانوان شاغل، بیمه اجتماعی زنان خانه‌دار از مواردی است که با پیگیری و تصویب قوانین لازم در همان زمینه محقق شده است.

در ایران تلاش‌های زیادی برای تضمین حقوق بانوان صورت گرفته اما پذیرش کامل تساوی به معنای تغییر اساسی در حقوق اجتماعی و مدنی آنان است. به عنوان مثال: نمونه‌ای از تلاش برای ایجاد برابری زن و مرد را در قانون حمایت از خانواده در سال ۱۳۵۳ می‌توان یافت که در آن ازدواج مجدد آقایان را منوط به اجازه همسر اول می‌دانست. هر چند این قانون در سال ۱۳۶۹ از

سوی شورای نگهبان نسخ گردید اما هنوز امکان جرم انگاری ازدواج دوم تحت شرایطی مطابق با ماده ۴۹ قانون حمایت از خانواده وجود دارد^۱ (کاظمی، ۱۳۹۵: ۲۱).

در مقابل، اخیراً در مجلس شورای اسلامی قانون جدیدی مطرح شد، و تلاش بر این داشت که افراد قادر به تعیین مهریه بیش از ۱۴ سکه نباشند. (ناگفته نماند اگر افراد مالیات بیش از ۱۴ سکه را پرداخت میکردند، قانون به آن ها اجازه تعیین مهریه بیش از ۱۴ سکه را می داد). با وجود اینکه این قانون مورد اعتراض فراکسیون زنان قرار گرفته و هنوز تصویب نشده، اما همچنان امکان و احتمال تصویب آن وجود دارد.

ورود چنین فرایندی در دستور کار مجلس، می تواند نتیجه شعارهای نسنجیده و ناآگاهانه برابری خواهان در ایران باشد و این فرایند، پتانسیل ورود به تمامی امتیازات و اختیارات طرفین اعم از مرد و زن در قوانین ایران را دارد. بنابراین بنظر می رسد لازم است فمینیست ها اشراف بیشتری نسبت به قوانین و حقوق بانوان در ایران داشته باشند.

نتیجه گیری

صحبت از برابری به معنای دادن امتیاز در ازای دریافت امتیاز تا رسیدن به تساوی کامل است و فلسفه جنبش فمینیسم ایجاد حقوق برابر در زمینه هایی مانند حق تحصیل، حق رأی، حق دستمزد برابر با مردان در مشاغل مشابه، حق مالکیت و... است. اما صحبت از تساوی در جامعه ای مانند ایران با پذیرش ۶۱ درصد دانشجوی زن و در اختیار داشتن ۳۰ درصد از پست های سرپرستی و مدیریتی کشور توسط بانوان و اختصاص ۶۰ درصد از کرسی های استادی دانشگاه های کل کشور به آنان، صرف نظر از حقوق مستقل بانوان در قوانین مختلف، به معنای از دست دادن بخش عظیمی از امتیازات و فرصت ها برای آن هاست (سالنامه آماری، ۱۴۰۰: ۴۸).

در این مقاله تنها به بخشی از حقوق بانوان در قانون کشور پرداخته شد؛ حال آن که در قوانین مختلف ایران خصوصاً قانون کار امتیازات بسیاری چون مرخصی زایمان، مرخصی شیردهی، ممنوعیت بانوان از انجام کار سخت و سنگین، بازنشستگی زود هنگام، دستمزد برابر و... در نظر گرفته شده است.

^۱ چنانچه مردی بدون ثبت در دفاتر رسمی به ازدواج دائم، طلاق یا فسخ نکاح اقدام یا پس از رجوع تا یک ماه از ثبت آن خودداری یا در مواردی که ثبت نکاح موقت الزامی است از ثبت آن امتناع کند، ضمن الزام به ثبت واقعه به پرداخت جزای نقدی درجه پنج و یا حبس تعزیری درجه هفت محکوم می شود. این مجازات در مورد مردی که از ثبت انفساخ نکاح و اعلام بطلان نکاح یا طلاق استنکاف کند نیز مقرر است (ماده ۴۹ قانون حمایت خانواده مصوب ۱۳۹۱) (جهانگیر، منصور ۱۴۰۳: ۱۱).

منابع و مأخذ:

- قرآن کریم
- آندره میشل، (۱۳۸۳) جنبش اجتماعی زنان، ترجمه هما زنجانی زاد، تهران، نشر نیکا، چاپ ۱۳۸۳.
- اکلشال، رابرت، (۱۹۹۴) ایدویولوژی سیاسی، ترجمه محمد قایدی، انتشارات فرهنگ نشر نو، چاپ چهارم ۱۴۰۳.
- امام خمینی، سید روح الله. (۱۳۶۸) رساله التوضیح المسائل (مَحْشَى)، ج ۲، ۱۳۹۲.
- _____، (۱۳۶۸) مواریت (ارث)، نشر آثار امام خمینی (س)، ۱۳۹۲.
- _____، تحریر الوسیله. کتاب الارث، انتشارات بی نا، ۱۳۸۵.
- کسروی، احمد (۱۳۳۴) بهایی گری انتشارات فرخی، ۱۳۹۴.
- بهشتی، سید محمد (۱۳۴۷) موقعیت زن از نظر اسلام، انتشارات روزانه، ۱۳۹۸.
- بیات، شیرین. بیات، فرهاد (۱۳۹۹) شرح جامع قانون مدنی، انتشارات ارشد، چاپ نوزدهم ۱۳۹۹.
- جهانگیر، منصور (۱۳۸۸) قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، نشر دوران، چاپ ۱۳۹۱.
- _____ (۱۳۸۸) قانون حمایت خانواده، نشر دوران، چاپ ۳۸، ۱۳۹۲.
- _____ (۱۳۶۹) قانون کار، انتشارات دوران، ۱۴۰۳.
- حرعاملی، محمد بن حسن. نوری، میرزا حسین (۱۳۹۱)، انتشارات دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۹۲.
- خسروپناه، حسین (۱۳۸۱) هدفها و مبارزه زن ایرانی از انقلاب مشروطه تا سلطنت پهلوی، تهران: نشر پیام امروز (۱۳۸۲).
- دوبوار، سیمون (۱۹۴۹) جنس دوم دوره دو جلدی، ترجمه قاسم صنعوی، انتشارات توس، چاپ ۱۴۰۲.
- ریتزر، جورج، (۲۰۰۲)، نظریه جامعه شناسی در دوران معاصر، ترجمه محسن ثلاثی، تهران، انتشارات علمی، ۱۴۰۱.
- ساناساریان، الیز، (۱۳۸۴) جنبش زنان در ایران، طغیان، ترجمه نوشین احمدی خراسانی، ۱۳۸۴.
- هاشمی شاهرودی، سید محمود، مؤسسه دایرة المعارف فقه اسلامی، فرهنگ فقه، ۱۳۹۲.
- صفایی سید حسین و امامی اسداله، مختصر حقوق خانواده. چاپ ۲۱. میزان، ۱۳۸۸.
- _____ و _____، مختصر حقوق خانواده، تهران، نشر دادگستر، چاپ سوم، ۱۳۷۹.
- کاظمی، سید مهدی (۱۳۹۵) قانون یار خانواده، انتشارات چتر دانش، چاپ سوم، ۱۴۰۰.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۷۷) قانون مدنی در نظم حقوقی کنونی، نشر میزان، چاپ ششم، ۱۳۸۱.
- مسیحی، مهرزاد (۱۳۸۸) قانون مدنی (به همراه قانون مسئولیت مدنی، آراء وحدت رویه دیوان عالی کشور و نظرات مشورتی اداره حقوقی)، انتشارات خرسندی، چاپ سوم، ۱۳۹۰.

- محمدجعفر جعفری لنگرودی. دوره متوسط حقوق مدنی (حقوق خانواده). چاپ ۴. انتشار گنج دانش، ۱۳۸۶.
- نقره کار، محمدصالح. دادستان در ترازوی حقوق بشر و شهروندی. چاپ ۱. جنگل، ۱۳۹۱.
- محمدی گرگانی، محمد. جستاری بر قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران. چاپ ۱. شهر دانش، ۱۳۹۳.
- مطهری، مرتضی (۱۳۴۶) نظام حقوق زن در اسلام، انتشارات صدرا، قم، چاپ ۱۳۹۶.
- _____ (۱۳۶۷) تعلیم و تربیت در اسلام، مؤسسه انتشارات صدرا ۱۳۸۲.
- _____ (۱۳۶۷) هدف زندگی، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۹۰.
- موسوعة الامام الخميني، ج ۴۰، استفتاءات امام خمینی، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۴۳۴ ه.ق.
- امامی، مسعود و کیخا، محمدرضا. سلسله پژوهش‌های فقهی حقوقی (جلد پانزدهم) (نقشه زن باردار در عده وفات - بررسی فقهی حقوقی لعان). چاپ ۱. قضا، ۱۳۸۸.
- معیری، رهی (۱۳۶۲) دانشنامه جهان اسلام، ۱۳۹۴.
- مؤسسه دایرة المعارف فقه اسلامی، فرهنگ فقه، ۱۳۹۲.
- نائینی، احمدرضا. مشروح مذاکرات قانون مدنی. چاپ ۱. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۶.

Investigating the effects of arrogance on the social fate of man from the perspective of the Qur'an and hadiths

Abstract:

Arrogance is a state of mind in which a person sees himself as superior to others. In fact, with the creation of pride, arrogance appears in humans. In the Qur'anic usages, the words "bigness", "taqbar" and "insolence" have similar meanings. Arrogance causes its owner to think that his knowledge and beliefs are superior to any other knowledge and belief, thus preventing him from entering the path of thinking and seeking the truth. Arrogance is listed as a moral vice in the verses of the Qur'an and hadiths, and it causes disbelief in the divine verses. In fact, the devil was close to God's door in the beginning, and because of his arrogance, he was rejected and cursed. Humans will also be caught in the end if they are associated with this moral vice. In this research, we relied on qualitative and library studies and with a questionnaire and checklist method, considering the importance of arrogance in the social fate of human beings. We are looking for the goal to evaluate and analyze the issue of arrogance and its effects on the social fate of man from the perspective of the Qur'an and hadiths.

Key words: review, arrogance, works, social fate, Quran, traditions